

JÓKAI EMLÉKEZETE.

(Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter beszéde a Magyar Történelmi Társulatnak Jókai születésnapja 100 éves fordulóján tartott díszközgyűlésén.)

Akik úgy érzik, hogy eszméiket és törekvéseiket a kortársak nem értették meg, hogy személyükkel igazságtalanul bántak, a történelem ítélőszékéhez szoktak fellebbezni. Ez az ítélőszék azután későn, nagyon későn meg is állapítja, hogy voltak közöttük úttörők, akik korukat évtizedekkel, sőt századokkal megelőzték és voltak közöttük mártírok, akik eszméikért üldözést szenvedtek. Bár a történelem ítélőszéke nélkülözhetetlen intézmény az emberiség életében, mégis baj az, ha egy-egy országban, egy-egy nemzet kebelében túlságosan gyakran kell ennél az ítélőszéknél jogorvoslatot keresni, mert ez annak tanúsága, hogy az a nemzet nem képes igazi szelekcióra, nem ismeri fel a jellemeket és a tehetségeket és kimagasló fiaival életükben igazságtalanul bánik. Bár Jókai hosszú pályájának jelentékeny részén át az olvasóközönségnél nagy népszerűségnek örvendett, mégsem mondhatjuk, hogy aközül a két magyar nemzedék közül, mellyel együtt élt, a második vele úgy bánt, mint ahogy ez a nagy magyar lángész megérdemelte. Az a nemzedék, mely a XIX. század negyedik negyedében szerephez jutott, nemcsak korra, hanem világnézetre is különbözött a megelőzőtől. Annak romantikáját gúnyolva magát büszkén reálisnak vallotta, miközben nem vette észre, hogy realizmusának oka gyakran nem magyaros józanság, hanem belső szárazság, igazi lendület hiánya és hogy bölcsességében mily sok a filiszterség és az ídétlen nyárspolgáriasság. Kíméletlenül bánt vele mint politikussal, mint íróval és mint emberrel.

Erzsébet királyné, a Wittelsbach-nemzetségnek a magyar trónon ülő ez a geniális leánya varázserőt gyakorolt Jókai lelkére, a márciusi ifjúból a szép és szellemes királyi asszonynak rajongó híve lett. Az kétségtelen, hogy voltak a Wittelsbachoknál egyes nagyobb mecénások is, de nincs a világtörténelemben uralkodócsalád, amely nemzedékről nemzedékre és mindenütt, ahol trónra került, Münchenben, Heidelbergben, Mannheimban, Düsseldorfban, Bonnban, Brühlben, Münsterben és Zweibrückenben a tudományt, a művészetet és az irodalmat olyan következetesen ápolta, mint ez a kivételes képességekkel megáldott német dinasztia. Éppen ez a mindenkor és mindenütt megnyilatkozó irodalom- és művészetpártolás a bizonyossága annak, hogy ez a nagyszerű mecénási lelkület magának a nemzetségnek legsajátosabb jellemvonása. Erzsébet királyné személyében a Wittelsbachoknak e hagyományos kultúrérzéke olyan nemes női bájjal párosult, amelynek hatalma alól még az agg Deák Ferenc sem tudta és akarta magát kivonni. Hogyne hatott volna ez a királyi asszony tünemény-szerűleg Jókaira, ki a női léleknek nagy megértője volt s ki fájdalommal látta, hogy négyszáz éven át a magyar trónon nem ült olyan egyén, ki

a magyar művelődés iránt megértést tanúsított volna. De Jókai belátta azt is, hogy a negyvennyolcas politika a tökéletesen megváltozott európai helyzetben lehetetlenné vált s hogy a nemzetet a negáció teréről a pozitív alkotások talajára kell átvezetni, ami akkor csak hatvanhetes alapon volt lehetséges. Követte tehát barátját, Tisza Kálmánt, a fuzióba. Ez elég volt arra, hogy népszerűségét elveszítse. Széltében hangoztatták, hogy Jókai nem politikus; ő, aki a politikában vezető állásra nem is vágyódott, de aki Petőfivel március 15-én politikánál jóval többet, históriát csinált. A karcagi kerület még arra a szégyenletes szerepre is vállalkozott, hogy egy szürke ellenjelölttszemből Jókait kibuktassa, úgyhogy a királynak kellett őt a közélet számára azzal megmenteni, hogy főrendiházi taggá nevezte ki. Még a neki szánt nemzeti életjáradék sem ment át az országgyűlésen ünneprontás nélkül, az öreg Madarász József felrohant a szószékre s kijelentette, hogy ő a megnevezett Jókai Mórt hazája ellen vétkes egyénnek esméri.

De irodalmi téren is, ahol legfőbb érdeme van, igazságtalan volt vele az a második nemzedék. Pedig nemcsak egyes szép regényeket írt, hanem irodalmi *életművet* alkotott, ami, fájdalom, oly ritka minálunk magyaroknál. A nagy nemzeteknek egyik nagy előnye a kisebbek fölött az, hogy minden hivatásra, sőt a nagyobb szakok egyes részleteire is mindig van kiváló szakember, jeles művelő. Kis nemzeteknél a tehetségesebb és tanultabb embereket igen gyakran több egymással eltérő feladatra kell felhasználni. De sok embert belső nyugtalanság is űz egyik szakra, egyik tárgyról a másikra, ami még lázas tevékenység mellett is csak csekély eredményre vezet. Egy időben divat volt a korán elhaltak sírját tört oszloppal jelölni meg. A magyar irodalmi és tudományos élet is tele van ilyen tört oszlopokkal, kedvezőtlen külső körülmények vagy belső állhatatlanság következtében kettészakadt pályákkal. Ezzel szemben milyen bámulatos, milyen irigylésreméltó például Ranke élete, aki egyetemi tevékenységének kezdetétől késői aggkorban bekövetkezett haláláig következetesen egy irányban dolgozhatott, életműként 63 hatalmas kötet maradt utána s mint nyugalmazott tanár még halálos ágyán is világtörténelmét diktálta. A korán felismert hivatásnak egész életen át következetes szolgálata tette csak lehetővé olyan hatalmas életművek megalkotását, mint aminőket külföldi írók és tudósok összegyűjtött munkáiban bámulunk. Jókai életének az a kritikus szaka, mikor az ember jövő hivatása felett végleg dönt, a magyar nemzet legszomorúbb éveire esett. Szabadságharcunk kedvezőtlen kimenetele után egy időre úgyszólván megszűnt a magyar irodalmi és közélet. Íróink és költőink egy része elnémult, Jókai azonban nem tért le arról az útról, amelyen a forradalmát megelőző pár éven át olyan diadalmasan indult meg. Az életnek összes viszontagságai között hű maradt az irodalmi pályához és következetesen dolgozott. Az irány és a munka e következetességének eredménye az a 110 kötet, melyben az olvasóközönség és az irodalmi kritikus az esztétikai értékeket csodálja, melyben azonban a magyar művelődéstörténész és kultúrpolitikus a magyar alkotó erőnek és a következetes munkának soha el nem enyésző, belsőleg egységes emlékét bámulja. Miközben Jókai ezt a hatalmas magyar emléket építette, a magyar társadalom széles rétegeiben fecsegni kezdtek, hogy Jókai kiírta magát. Mintha bizony Goethe vagy Hugo Viktor költészetében is nem lennének elég gyöngé darabok. Ezt

fecsegték Jókairól jóval azelőtt, hogy megírta *A sárga rózsát*, minden idők regényeinek egyik legszebbjét. És ebben a felfogásban nemcsak a nagyközönség volt hibás. Én nem tehetek róla — bármi nagyra is tartsam egyébként Gyulai Pált —, Jókairól írott kritikáiból mindig az volt a benyomásom, hogy még legszakszerűbb bírálataiból is kicsendül némi személyes ellenszenv, amely annál aggodalmasabb, minél nagyobb irodalmi tekintély ajkáról jön. A bírálatok egy részének jogossága nem vonható kétségbe, bár sok a Jókaival szemben felhozottak közül nem is annyira egyéni hiba, mint a romantikus iskola általános gyengéje. De nem is az egyes bírálatok szigorúságában, mint inkább azok hosszú sorában, rendszerességében ismerhetjük fel az elfogultságnak elemeit. Mily gyönyörű ellentét a kortársak szigorúságával szemben az a csodálatos szelídség, amellyel Jókai a kritikákat viselte.

Nemcsak jó adag filiszterség, hanem a köztapintat hiánya is nyilatkozik meg abban a módban, amint a nagyközönség Jókai életének végével foglalkozott. A nyugaton éles határvonalat húznak a közpálya és a magánélet között s a jóízlés a nyilvánosságot visszatartja attól, hogy az ezen a határon vont sövényen átlépve a magánéletbe betörjön. Mi itt sem tartottuk meg a kellő mértéket.

A hálásabb nemzeteknél, ha valaki kiemelkedőben van a középszerűség átlaga fölé, már csak nemzeti hiúságból is emelik, növesztik egyéniségét és a sovinizmus nagyítóüvegén át nézik munkásságát honfitársai. Minálunk hazafias tett, dícséretes bátorság számába megy, ha nagyobb embereinken kikeressük és felfedezzük az ócsárlásra alkalmas gyengéket. Talán egyik legnagyobb nemzeti hibánk, hogy ritkán tudunk a tehetségek kifejlődéséhez szükséges atmoszférát és milieut teremteni. Innen van az, hogy sokan hallgattak el, akiknek lett volna mondanivalójuk és sokan, az elismerés biztató, bátorító, lendítő erejének hiányában, nem fejlődtek azzá, amivé kedvezőbb körülmények között lehettek volna. A nemzeti közmegebecsülés több melegére van szükség, ha azt akarjuk, hogy teljesen kifejlődjenek tehetséges embereink. A Jókainak és más nagyjainknak nyújtott ünnepi temetés az életben elszenvedett igazságtalanságokért nem ad sem kárpótlást a halottnak, sem föloldozást a nemzetnek.

A magyar történetírásnak nemcsak teljes igazságot kell majd szolgáltatnia Jókainak, hanem a magyar históriának még különös hálát kell leróni a nagy magyar történeti regényíró iránt. A történeti novella és a történeti regény az, amely a társadalom széles köreiben az érdeklődést maga a történelem iránt fölkeltsi. A mi forrásaink javarésze a tatárjárás és a törökidő alatt elpusztult. A középkori, a független, a hatalmas Magyarország történetét ezért nem tudjuk azzal a részletességgel feltárni, amely az érdeklődést különösen megkapja. Az események vázlatos előadása, az általánosságok csak ritkán vonzóak; a részletek, az epizódok azok, amik az olvasót megkapják. Ezt történeti emlékeink nagy szegénysége mellett nyújtani csak ritkán tudjuk s itt a tátongó hiányokat csak a költői fantázia egészítheti ki. Mindig bámulattal olvasom Arany tanulmányát *Naiv époszunkról* és csodálom, hogy költői alkotásaival mint igyekszik az ősmagyar hagyományok szegénységét pótolni. Nem véletlenség az sem, hogy Vörösmarty a *Zalán futásában* elbeszélte nemzetének a honfoglalás részletes történetét. Ha pedig Jókai regényeit és novelláit a történeti korok sorrendjében állítanók össze, kijönne belőle egy úgy-

szólván összefüggő magyar történelem, megaranyozva, körülvéve a lángelme sugározta dicsfényel.

A történelmi regény terén is akadtak szigorú bírálói. Tudjuk, hogy szorgalmasan dolgozott, hogy utazgatott az országnak azon a tájain, ahova regényeinek színterét helyezte és hogy történelmi forrásokat is forgatott. De ez mind nem volt elég, nagyobb korhűséget követeltek tőle. Az igaz, hogy Jókai a korhűséget nem dohos sírokból kiásott ruhafoszlányok és fegyverek pontos leírásában kereste, ezt bizvást hagyhatta a szakszerű művelődéstörténésekre. De bámulatos intuícióval megérezte a korok zamatát és történelmi levegőt tudott elővarázsolni. Rankét különösen vonzották azok a történelmi témák, amelyekkel Schiller drámáiban foglalkozott, külön monográfiát szentelt Wallensteinnak és Don Carlosnak, angol történelmében behatóan foglalkozott Stuart Máriával, de a nagy német historikus nem kért számon a nagy német költőtől teljes történelmi igazságot és szolgálai korhűséget, pedig nyilvánvaló, hogy Tell Vilmosban nem I. Albrecht német király idejének, a XIV. századnak svájci parasztja szólal meg, hogy Posa marquisból nem II. Fülöp korának spanyol grandja beszél, hanem hogy mindkét hőisével Schiller maga mondatja el azokat az eszméit, melyeket a XVIII. század a franciák szabadságmozgalmából magáévá tett. És Tell Vilmost mégis mint a történelmi dráma egyik remekét elemezik a világnak igen sok iskolájában.

A század fordulóján fiatal fogalmazó voltam a miniszterelnökségen akkortájt, mikor Schulek a Halászbástyát, Hauszmann a királyi várt építette, Stróbl Alajos pedig Szent István szobrát mintázta. Reám csak az a szerény szerep várt, hogy a fedezetnek előteremtésén fáradozzam. Együtt álltunk Tarkovich államtitkár szobájában annál a másodikemeleti ablaknál, ahonnét mint hatalmas körkép tárul elénk a főváros. Ott voltak Hazai István, a korán elhalt művészlelkű titkár, Hauszmann, Schulek és Stróbl, arról álmodtunk, hogy a budai várhegyből magyar akropolist alkotunk. Ebben az emelkedett hangulatban váratlanul, keserűn kifakadt Stróbl mester és elpanaszolta, hogy a szoborbizottság historikusai Szent István lovasszobrának kész modelljén a korhűség nevében átalakításokat kívánnak. Vegye le a király fejéről a koronát, mert Szent István koronával a fején nem pattanhatott lóra és ha lóra szállt, nem kettős kereszt volt a kezében, hanem lándzsa. Azt követelték tőle, tegyen sisakot Szent István fejére és adjon lándzsát kezébe. Stróbl kijelentette, hogy nem alakítja át Szent Istvánját középkori rablólovaggá és kért bennünket, eszközöljünk ki, hogy maradhasson meg eredeti alakjában a modell. Tarkovich ehhez a miniszterelnök hozzájárulását ki is nyerte s másnap reggel, mikor a mester megint megjelent, vidáman akartam vele közölni az örömhírt. Ő azonban megelőzött és ádáz mozdulat kíséretében mondta: „Összetörtem a szobrot!” Megdöbbsentem, hogy elkéstem jó híremmel, Stróbl azonban páratlan humorával megnyugtatót: „Szerencsére csak délután akartam összetörni.” A középkor a szimbólumok kora s így gyönyörűen jelképezi a korona és a kettős kereszt azt, hogy Szent István áll előttünk, a magyar királyság és a magyar katolikus egyház megalapítója és szívesen lemondunk arról a sisakról és lándzsáról, mellyel István király harcba szállt a lázadó Koppány ellen.

A korhűség aprólékos részleteit a szakemberekre hagyva, hálásan

nyújtjuk a Magyar Történelmi Társulat koszorúját a történelmi regényírás nagy mesterének a mai centenárius ünnepen. Neki, aki táplálta és növelte az érdeklődést nemzeti multunk iránt; neki, aki föltárta ennek a csodálatos multnak annyi rejtelmes szépségét. Fogadjuk, hogy szeretetteljesebb szemmel kutatjuk életének történetét és vizsgáljuk megbecsülhetetlen munkásságát.

Legyen áldott közöttünk emlékezte!

ÉLŐ FEJFA.

Nekem a gyönyör nem gyönyör,
Az én sebeim nem gyógyúlnak.
Én élő fejfája vagyok
A multnak.

Halottaim mellé magam
Én mindig élve eltemettem,
Csak egy ködkép ágál itt fönt
Helyettem.

Ezüst csengő: a földi lét
Nem tud becsengetni szívembe.
Egy mély harang: az örök-lét
Kong benne.

Ezért vagyok én annyi bús
Titoknak szomorú tudója:
Isten szól hozzám az első
Sir óta!

Óh hányszor kellett magamat
Eltemetni, őket siratval
Lelkem szétbomlott, mint gyöker,
A hantba.

Poraikból nőtt ki az én
Búm szomorúfüz-terebélye.
Az ő álmukat zúgatom
A szélbe.

Halottaim mellé magam
Én mindig élve eltemettem
S mint fejfa nézek az időbe
Komoran... mélyen... meredten...

Novák Sándor.